

TERESA MIŚ
Uniwersytet Rzeszowski

ROLA DORADZTWA W KREOWANIU POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ ROLNIKÓW

1. Wstęp

Przemiany strukturalne w rolnictwie, wynikające z ogólnego rozwoju gospodarczego i jego konsekwencji są jednoznaczne. Następuje trwały proces koncentracji, zwiększania skali produkcji, postępu technicznego, itp., a jednocześnie towarzyszy im trwała tendencja do zmniejszania się liczby gospodarstw rolniczych oraz polaryzacji ich struktury drogą wzrostu liczby i siły ekonomicznej gospodarstw większych obszarowo oraz liczby gospodarstw małych kosztem gospodarstw średnich. Uznając małe gospodarstwa rolne jako trwały komponent struktury rodzimego rolnictwa należy postawić tezę, iż winny one podlegać procesom przemian, prowadzących do maksymalnie efektywnego wykorzystania posiadanych przez nie zasobów i możliwości rozwojowych [Tomczak 1998]. Analiza współczesnej polityki rolnej różnych krajów wskazuje, że przeobrażenia rolnictwa rozdrobnionego mogą być realizowane z jednej strony na drodze wspierania koncentracji i rozwoju gospodarstw rolniczych, z drugiej zaś poprzez poszukiwanie alternatywnych źródeł dochodów dla ludności rolniczej, między innymi kreując przedsiębiorczość pozarolniczą rolników. Ze względu na niskie dochody uzyskiwane z rolnictwa i trudności w znalezieniu pracy poza tym sektorem rolnicy – adaptując się do warunków rynkowych – podejmują różnego rodzaju pozarolnicze przedsięwzięcia gospodarcze. Jak podaje S. Makarski poszukiwanie dodatkowych, innych niż rolnicze źródeł dochodu stanowi naturalne dążenie mieszkańców wsi do zwiększenia dochodów osobistych i jest szczególnie zauważalne w warunkach południowo-wschodniej Polski [Makarski 1997].

Spośród uwarunkowań obiektywnych kształtowania się przedsiębiorczości rolników, takich jak: dostępność kapitału, stan rynku i wielkość popytu na dobra i usługi, stan infrastruktury technicznej i rynkowej na wsi, stopień sprawności instytucji i samorządów lokalnych, stan oświaty i możliwości kształcenia przedsiębiorców ważnym czynnikiem stymulującym działania przedsiębiorcze jest do-

radztwo rolnicze [Sikorska-Wolak 1996]. Instytucje doradcze w Polsce stanowią ważne ogniwo przemian rolnictwa i obszarów wiejskich. Wynika to z rozszerzenia zakresu ich działalności i szerszego zajęcia się przez doradztwo rolnicze problematyką ekonomiczną, socjalną i środowiskową, wraz z jej powiązaniem z problematyką wielofunkcyjnego rozwoju i przedsiębiorczości w środowisku wiejskim [Wiatrak 2003]. Koncepcja aktywizacji wsi – polegająca na stwarzaniu nowych miejsc pracy i poszukiwaniu alternatywnych źródeł dochodu – jest bliska ośrodkom doradztwa rolniczego. W ośrodkach tych wyłania się bowiem grupa specjalistów, którzy artykułują swoje oczekiwania wobec nowych wyzwań stojących przed agroconsultingiem. Specjaliści ci zdają sobie sprawę, że jednostronne wspieranie rozwoju produkcji rolniczej jest programem skazanym na niepowodzenie [Wawrzyniak 1999]. Jest to szczególnie istotne po zakończeniu procesu integracji Polski z Unią Europejską. Wobec tych nowych tendencji rozwojowych doradca musi – obok klasycznego doradztwa ściśle związanego z rolnictwem – świadczyć i podejmować nowe inicjatywy i pomysły w zakresie szeroko rozumianej przedsiębiorczości.

2. Cel i metodyka badań

Celem niniejszego opracowania jest określenie roli doradztwa w kreowaniu przedsiębiorczości pozarolniczej wśród rolników regionu podkarpackiego. Bazą analizy były opinie rolników przedsiębiorców prowadzących rejestrowaną pozarolniczą działalność gospodarczą w regionie podkarpackim, wyrażone w badaniach ankietowych. Zakres przestrzenny badań był podyktowany chęcią ujęcia problematyki rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej na wsi na przykładzie regionu o dominacji rolnictwa rozdrobnionego w strukturze gospodarczej obszarów wiejskich. Wywiadem objęto 300 przedsiębiorstw, wśród których 23 firm (tj. 7,7% badanej zbiorowości) zajmowało się produkcją, 100 (33,3%) prowadziło działalność handlową, 133 (44,3%) usługową, zaś 44 (14,7%) działalność wielobranżową. Objęte badaniem jednostki stanowią próbę reprezentatywną ustaloną w drodze losowania warstwowego obejmującego najpierw gminy, a następnie podmioty gospodarcze według rodzaju ich działalności (produkcja, handel, usługi). W badaniach zastosowano metodę wywiadu z kwestionariuszem, przeprowadzonego z rolnikiem - właścicielem przedsiębiorstwa (podmioty osób fizycznych) lub menedżerem (spółki cywilne, spółki prawa handlowego). Badania empiryczne przeprowadzono w drugiej połowie 2003 roku.

3. Wyniki badań i ich omówienie

Badania wykazały, że rolnicy prowadzący pozarolniczą działalność gospodarczą na obszarach wiejskich regionu podkarpackiego to najczęściej mężczyźni

w wieku od 30 do 50 lat (tabela 1). Udział kobiet jest niewielki, stanowi ogółem 15,7% i jest wyższy jedynie w grupie przedsiębiorstw handlowych. Prawie 57% przedsiębiorców to osoby z wykształceniem średnim, natomiast jedynie 8,4% posiada wykształcenie wyższe.

Zdecydowana większość przedsiębiorstw funkcjonujących na obszarach wiejskich to podmioty gospodarcze osób fizycznych (86,7%), jedynie nieco ponad 10% posiada bardziej złożoną formę organizacyjno-prawną, tj. funkcjonuje jako spółki cywilne i spółki prawa handlowego. Większość to małe i bardzo małe przedsiębiorstwa, o czym świadczy poziom zatrudnienia (tabela 1). Ponad 85% podmiotów to firmy jednoosobowe działające na zasadzie samozatrudnienia. Jedynie co dziesiąty podmiot zatrudnia więcej niż 5 pracowników, zaś poziom zatrudnienia powyżej 50 pracowników przekraczało zaledwie 0,7% przedsiębiorstw (tj. dwie duże firmy produkcyjne).

Zasięg terytorialny działalności (rynek) ograniczał się najczęściej do miejscowości, w której firma była zlokalizowana lub do obszaru gminy czy powiatu (80% podmiotów). Dotyczy to zwłaszcza firm handlowych. Poza zasięg lokalnego rynku udało się wyjść co piątemu przedsiębiorcy, przy czym 9,7% firm zbywa swoje produkty i usługi na rynku regionalnym, 6% na rynku krajowym, zaś 4,3% operuje na rynku krajowym i zagranicznym. Żadne przedsiębiorstwo nie produkowało wyłącznie na eksport.

Fakt dominacji w strukturze przedsiębiorczości wiejskiej małych i bardzo małych przedsiębiorstw potwierdza również poziom przychodów uzyskanych przez podmioty w roku 2002 (tabela 1). Wyniki badań wskazują, iż 52% podmiotów uzyskiwało przychody nie wyższe niż 25 tys. zł rocznie, a zatem na bardzo niskim poziomie, zaś tylko co dziesiąte przedsiębiorstwo przekraczało poziom 100 tys. zł przychodów rocznie.

Wśród przyczyn uruchomienia działalności gospodarczej dominowały dwie, tj. chęć uzyskania wyższego dochodu oraz przymus wynikający z utraty dotychczasowego zatrudnienia, a tym samym źródła dochodów (tabela 2). Innym motywem była możliwość wykorzystania własnych kwalifikacji i doświadczenia. Dotyczyło to zwłaszcza właścicieli przedsiębiorstw produkcyjnych, gdzie częste były przypadki dziedziczenia firm. Przedsiębiorcy wskazywali również na takie motywy jak; chęć zagospodarowania wolnych zasobów majątku rzeczowego, sytuacja rynkowa sprzyjająca otwarciu firmy (głównie firmy handlowe i usługi agroturystyczne) oraz udział w szkoleniach doradczych. Przyczyny podjęcia decyzji o rozpoczęciu działalności gospodarczej były zatem różne, często złożone i wzajemnie powiązane. Na ogół był to zespół wielu przyczyn, z których jedna odgrywała rolę czynnika decydującego. Podobnie wykazały badania przeprowadzone przez Tuzimek [2002] oraz przez Chaplin i Milczarek [2003], a więc należy stwierdzić, że region podkarpacki nie różni się pod tym względem od innych regionów w kraju. Również badania nad pozarolniczą przedsiębiorczo-

ścią rolników przeprowadzone w Katedrze Doradztwa Rolniczego SGGW w Warszawie wykazały, iż rolnicy wybierają te rodzaje działalności, które wymagają niewielkich inwestycji i umożliwiają lepsze wykorzystanie posiadanych zasobów. Przy podejmowaniu działalności produkcyjnej istniały tradycje rodzinne. Bodźcami do podejmowania nowej działalności były głównie potrzeby ekonomiczne, na co wskazało aż 83% badanych [Sikorska-Wolak 1996].

Tabela 1

Ogólna charakterystyka badanych przedsiębiorstw

Wyszczególnienie			Struktura (w %)
1.	Wiek rolnika - właściciela przedsiębiorstwa	- do 30 lat	8,7
		- od 31 do 40 lat	31,3
		- od 41 do 50 lat	41,7
		- od 51 do 60 lat	18,0
		- powyżej 60 lat	0,3
		Razem	100,0
2.	Wykształcenie rolnika - właściciela przedsiębiorstwa	- podstawowe	3,1
		- zasadnicze zawodowe	32,0
		- średnie	56,5
		- wyższe	8,4
		Razem	100,0
3.	Forma organizacyjno-prawna	- przedsiębiorstwo osoby fizycznej	86,7
		- spółka cywilna	7,7
		- spółka prawa handlowego	5,6
		Razem	100,0
4.	Poziom zatrudnienia	- tylko właściciel (samozatrudnienie)	61,6
		- od 2 do 5 osób	29,0
		- od 6 do 10 osób	4,7
		- powyżej 10 osób	4,7
		Razem	100,0
5.	Rynek zbytu produktów i usług	- lokalny	80,0
		- regionalny	9,7
		- krajowy	6,0
		- krajowy i zagraniczny	4,3
		- zagraniczny	-
		Razem	100,0
6.	Struktura przychodów w roku 2002	- do 10 tys. zł	20,3
		- 10-25 tys. zł	31,7
		- 25-50 tys. zł	24,7
		- 50-100 tys. zł	13,3
		- powyżej 100 tys. zł	10,0
		Razem	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wywiadu z rolnikami przedsiębiorcami.

Tabela 2

Motywy podejmowania działalności gospodarczej

Rodzaj motywu	% wskazań na miejscu		ogółem * % wskazań
	I	II	
Chęć uzyskania wyższego dochodu	50,7	25,0	84,7
Utrata dotychczasowego zatrudnienia	26,0	9,7	42,7
Wykorzystanie zasobów wiedzy i doświadczenia	11,7	27,7	59,0
Sytuacja rynkowa sprzyjająca otwarciu firmy	5,0	21,7	60,3
Możliwość wykorzystania wolnych zasobów majątku	2,9	4,6	18,0
Udział w szkoleniach doradczych	2,0	9,3	24,3
Inne	1,7	2,0	11,0
Razem	100,0	100,0	x

* respondenci mogli udzielać więcej niż jednej odpowiedzi.

Źródło: Jak tabela 1.

Wśród przyczyn uruchomienia działalności gospodarczej dominowały dwie, tj. chęć uzyskania wyższego dochodu oraz przymus wynikający z utraty dotychczasowego zatrudnienia, a tym samym źródła dochodów (tabela 2). Innym motywem była możliwość wykorzystania własnych kwalifikacji i doświadczenia. Dotyczyło to zwłaszcza właścicieli przedsiębiorstw produkcyjnych, gdzie częste były przypadki dziedziczenia firm. Przedsiębiorcy wskazywali również na takie motywy jak; chęć zagospodarowania wolnych zasobów majątku rzeczowego, sytuacja rynkowa sprzyjająca otwarciu firmy (głównie firmy handlowe i usługi agroturystyczne) oraz udział w szkoleniach doradczych. Przyczyny podjęcia decyzji o rozpoczęciu działalności gospodarczej były zatem różne, często złożone i wzajemnie powiązane. Na ogół był to zespół wielu przyczyn, z których jedna odgrywała rolę czynnika decydującego. Podobnie wykazały badania przeprowadzone przez Tuzimek [2002] oraz przez Chaplin i Milczarek [2003], a więc należy stwierdzić, że region podkarpacki nie różni się pod tym względem od innych regionów w kraju. Również badania nad pozarolniczą przedsiębiorczością rolników przeprowadzone w Katedrze Doradztwa Rolniczego SGGW w Warszawie wykazały, iż rolnicy wybierają te rodzaje działalności, które wymagają niewielkich inwestycji i umożliwiają lepsze wykorzystanie posiadanych zasobów. Przy podejmowaniu działalności produkcyjnej istniały tradycje rodzinne. Bodźcami do podejmowania nowej działalności były głównie potrzeby ekonomiczne, na co wskazało aż 83% badanych [Sikorska-Wolak 1996].

Do rozpoczęcia działalności gospodarczej niezbędne są środki finansowe, których wielkość zależy od rodzaju i skali inicjowanego przedsięwzięcia. W badanej zbiorowości najwięcej, tj. 59% przedsiębiorców finansowało uruchomienie firmy z własnych środków (głównie prywatnych oszczędności), zaś 10% skorzy-

stało z pomocy finansowej najbliższej rodziny i znajomych. Wkład finansowy wspólników stanowił źródło finansowania przedsięwzięcia dla 8% firm. Z kolei kredyty bankowe pobrało na ten cel 23% przedsiębiorców. Rolnicy podejmując pozarolniczą działalność gospodarczą mają na celu polepszenie kondycji finansowej swojej i gospodarstwa, borykają się jednak często z wieloma trudnościami natury organizacyjnej, prawnej, finansowej i nie zawsze wiedzą do kogo zwrócić się o pomoc. Często rolnicy sami muszą rozwiązywać te trudne kwestie i pokonywać bariery. Jednak coraz częściej rolnicy zwracają się o pomoc do ośrodków doradztwa rolniczego.

Wielu badanych przedsiębiorców (72,1%) na różnych etapach organizacji i funkcjonowania swojej firmy korzystało z różnych form pomocy instytucji doradczych. Były to głównie nieodpłatne porady doradcze uzyskane w ośrodkach doradztwa rolniczego, w tym m.in. kursy z zakresu podstaw przedsiębiorczości, aktualnych przepisów prawnych, rachunkowości, możliwości korzystania z programów pomocowych UE oraz pomoc w przygotowaniu biznesplanów i wniosków kredytowych (tabela 3). Organizatorem pozostałych szkoleń, w których uczestniczyli badani przedsiębiorcy, była Agencja Rozwoju Regionalnego, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Powiatowe Urzędy Pracy, Zakłady Doskonalenia Zawodowego oraz firmy prywatne – brało w nich udział 25% badanych.

Tabela 3

Korzystanie z usług doradczych przez badanych rolników przedsiębiorców w latach 1998-2002 oraz ocena poziomu tych usług

Tematyka szkoleń	Struktura (w %)*
- problemy związane z przystosowaniem do integracji z UE	66,3
- doradztwo w zakresie przedsiębiorczości pozarolniczej	51,0
- doradztwo ekonomiczno-organizacyjne	47,0
- doradztwo w zakresie kredytowania	40,0
- doradztwo technologiczne	28,3
- porady w zakresie pozyskiwania funduszy pomocowych UE	14,3
- poradnictwo prawne	11,2
Ocena poziomu usług doradczych	
Odsetek osób, które uzyskały w ODR wyczerpujące informacje na temat nurtującego problemu	76,3
Odsetek osób, które są usatysfakcjonowane poziomem obsługi doradczej	60,7
Odsetek osób, wg których współpraca z ODR (doradcą) jest:	
- bardzo dobra	55,4
- poprawna	41,3
- występują różne problemy	3,3

* respondenci mogli udzielać więcej niż jednej odpowiedzi (dlatego odpowiedzi nie sumują się do 100%).

Źródło: Jak tabela 1.

Każda forma podnoszenia wiedzy ma na celu uzyskanie późniejszych efektów wprowadzając w życie i wykorzystując nabyte wiadomości i informacje. Zapytani rolnicy przedsiębiorcy, jakie efekty uzyskali lub spodziewają się uzyskać w wyniku udziału w szkoleniach odpowiedzieli, że głównie obniżenie kosztów prowadzonej działalności (42% ogółu badanych), a tym samym wzrost skali produkcji i dochodu, poprawa jakości produktów i usług, nowe możliwości zbytu oraz dostosowanie firmy do wymogów Unii Europejskiej, itp.

Badani rolnicy prowadzący działalność gospodarczą zamierzają w najbliższej przyszłości korzystać z szerokiego wachlarza usług doradczych, podobnie jak w latach 1998-2002. W strukturze usług doradczych, z których chcą korzystać dominuje poradnictwo ekonomiczno-organizacyjne i prawne. W dalszej kolejności znajduje się natomiast doradztwo z zakresu technologii produkcji oraz integracji z UE. Na uwagę zasługuje fakt, że badani rolnicy zgłaszają również zapotrzebowanie na poradnictwo w zakresie rolnictwa ekologicznego (tabela 4).

Tabela 4

Zamierzenia badanych rolników na przyszłość (na najbliższe 3 lata, tj. 2004-2006) odnośnie korzystania z usług doradczych

Rodzaj porad, z których rolnicy zamierzają skorzystać w najbliższej przyszłości	Struktura (w %)*
- ekonomiczno-organizacyjne	57,7
- związane z kredytowaniem działalności gospodarczej	57,0
- prawne	56,3
- w zakresie pozyskiwania funduszy pomocowych UE	40,7
- technologiczne	39,0
- marketingowe	35,6
- w zakresie integracji z UE	30,1
- związane z rolnictwem ekologicznym	20,0
- w zakresie przedsiębiorczości pozarolniczej	15,0

* respondenci mogli udzielać więcej niż jednej odpowiedzi (dlatego odpowiedzi nie sumują się do 100%).

Źródło: Jak tabela 1.

Uzyskane wyniki wydają się uzasadnione, gdyż w regionie o rozdrobnionym rolnictwie rodzinnym, właśnie produkcja ekologiczna powinna się z powodzeniem rozwijać, wykorzystując tym samym, podobnie jak drobna przedsiębiorczość pozarolnicza, ogromne nadwyżki siły roboczej w rolnictwie. Dodatkowo należy zauważyć, że częściej z usług doradczych zamierzają w najbliższej przyszłości korzystać rolnicy młodszy oraz lepiej wykształceni.

Ponadto zapytano rolników przedsiębiorców, czy w najbliższych latach 2003-2006 przewidują zmiany w funkcjonowaniu jednostki; 50% badanych odpowiedziało, że tak, 40% stwierdziło, że nie wprowadzi żadnych zmian, zaś 10% uważa, że obecnie nie jest w stanie stwierdzić, czy wprowadzi jakieś zmiany.

Skierowano także pytanie, czy w przypadku dokonywania zmian w funkcjonowaniu jednostki skorzystają z usług doradczych, odpowiedzi twierdzącej udzieliło 40% badanych. Wśród nich większość zadeklarowała, że skorzysta z pomocy oferowanej przez ośrodki doradztwa rolniczego (65% badanych), banku – 11% oraz różnych agencji, w tym m.in. Agencji Rozwoju Regionalnego. Zapytano badanych również jakim celem powinna służyć polityka (działalność) ośrodków doradztwa rolniczego. Badani rolnicy przedsiębiorcy, zarówno ci, którzy korzystają, jak i ci którzy nie korzystali z usług ODR, stwierdzili, że ośrodki powinny podejmować zadania w trzech podstawowych kierunkach. Najważniejszym zadaniem jaki powinny realizować placówki doradcze jest szkolenie rolników w kierunku możliwości uzyskania przez nich wyższych dochodów i efektów produkcyjnych – na co wskazało 48,5% badanych. Ma to zapewne związek z koniecznością podniesienia konkurencyjności gospodarstw i sprostania wymogom unijnym. Na drugim miejscu wskazywano na ważny cel typu wspomaganie przedsiębiorczości i alternatywnych źródeł dochodów w celu zmniejszenia bezrobocia (35% badanych). Ostatnim z trzech głównych wskazywanych zadań był wzrost efektywności i konkurencyjności firm w związku z integracją Polski z UE.

Zakończony proces włączenia Polski w struktury UE wymusza działania dostosowawcze podmiotów gospodarczych, w tym także gospodarstw rolnych, do reguł konkurencyjności na wspólnym europejskim rynku. Niektórzy badani rolnicy prowadzący działalność pozarolniczą (32,5%) podjęli działania dostosowawcze do wymogów unijnych, w celu zdobycia silniejszej pozycji rynkowej. Były to głównie działania z zakresu dostosowania do europejskich wymogów ekologicznych, adaptacja do europejskich norm technicznych i standardów jakości oraz zmiana struktury i poprawa jakości produkcji.

4. Wnioski końcowe

Pobudzenie aktywności rolników w kierunku działalności pozarolniczej jest obecnie dużym wyzwaniem dla doradztwa rolniczego. Z przeprowadzonych badań wynika, że rolnicy podejmujący pozarolniczą działalność gospodarczą to na ogół osoby w średnim wieku (przeciętny wiek to 40 lat), posiadający wykształcenie średnie. Często są to osoby, które utraciły dotychczasowe źródło utrzymania lub ich dochody uległy znacznemu ograniczeniu. W tym aspekcie chęć pozyskania dodatkowego źródła dochodu oraz wykorzystania istniejących zasobów pracy i majątku rzeczowego była dla wielu głównym motywem rozpoczęcia pozarolniczej działalności gospodarczej. W strukturze analizowanych firm dominują podmioty prowadzące działalność gospodarczą na niewielką skalę, o czym świadczy poziom przychodów z działalności pozarolniczej uzyskanych w 2002 roku oraz struktura zatrudnienia w tych firmach.

Różnorodność usług doradczych, z jakich korzystali badani rolnicy przedsiębiorcy, a także w większości przypadków pozytywna ich ocena mogą świadczyć o tym, że ODR właściwie spełnia swoje zadania. Ponadto odgrywa znaczącą rolę w podnoszeniu wiedzy i umiejętności praktycznych rolników z zakresu przedsiębiorczości pozarolniczej, co jest szczególnie istotne w aspekcie wzrastającej konkurencji na rynku.

Badani rolnicy przedsiębiorcy korzystali i w najbliższej przyszłości nadal zamierzają korzystać z szerokiego zakresu usług doradczych. Znaczące i różnorodne potrzeby doradcze rolników, a także chęć dokonywania zmian w funkcjonowaniu jednostki, świadczą o tym, że dostrzegają oni konieczność sprostania wymogom unijnym, w celu zdobycia silniejszej pozycji na rynku europejskim.

Jak pokazały przeprowadzone badania od doradztwa rolniczego świadczonego przez ODR, rolnicy przedsiębiorcy oczekują poszerzenia oferty tematycznej szkoleń. W celu dalszego pobudzania przedsiębiorczości ludności rolniczej, w pracy doradczej należałoby zwrócić większą uwagę na doradztwo propagujące pozytywne przykłady zainspirowania rolników do podejmowania własnych inicjatyw gospodarczych, z uwzględnieniem warunków lokalnych, w tym między innymi ekologicznych i agroturystycznych. Wskazane byłoby również łączenie doradztwa technologicznego z poradnictwem z zakresu ekonomiki, organizacji i marketingu oraz świadczenie na większą skalę poradnictwa prawnego, którego oczekują badani rolnicy przedsiębiorcy.

LITERATURA

1. Chaplin H, Milczarek D. (2003): Dywersyfikacja działalności ekonomicznej gospodarstw rolnych w Polsce. Wyniki badań w województwie podlaskim, podkarpackim i dolnośląskim. *Więś i Rolnictwo*, nr 4 (121), 64-79.
2. Makarski S. (1997): Przedsiębiorczość mieszkańców wsi i perspektywy jej rozwoju w południowo-wschodniej Polsce. Materiały konferencyjne, Międzynarodowa Konferencja Naukowa: Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich. Trzcinica, 9-25.
3. Sikorska-Wolak I. (1996): Kształtowanie się przedsiębiorczości i innowacyjności rolników oraz rola doradztwa rolniczego w ich stymulowaniu. Materiały konferencyjne, Konferencja naukowa: Rola doradztwa w kreowaniu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Warszawa, 17-28.
4. Tomczak F. (1998): Uwarunkowania rozwoju agrobiznesu w regionach rozdrobnionego rolnictwa. [w:] *Agrobiznes w regionie południowo-wschodniej Polski*. Zeszyty Naukowe AR w Krakowie, nr 328, Kraków, 11-22.
5. Tuzimek B. (2002): Przedsiębiorczość w społeczności lokalnej. Miejsce w społeczności i postawy przedsiębiorców wobec integracji z Unią Europejską. Cz. II. *Więś i Rolnictwo*, nr 4 (117), 86-98.

6. Wawrzyniak B. (1999): Doradztwo rolnicze w procesie regionalizacji rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich. Roczniki Naukowe Seria, tom I, zeszyt I, Rzeszów, 523-529.
7. Wiatrak A.P. (2003): Charakterystyka, ocena i kierunki doskonalenia doradztwa rolniczego w Polsce. Wieś i Rolnictwo, nr 4 (121), 20-34.

TERESA MIŚ

ROLA DORADZTWA W KREOWANIU POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ ROLNIKÓW

STRESZCZENIE

W opracowaniu przedstawiono rolę doradztwa w rozwoju pozarolniczej przedsiębiorczości rolników regionu podkarpackiego, w warunkach wzrastającej konkurencji rynkowej. Badania wykazały, że różnorodność usług doradczych, z jakich korzystali rolnicy oraz pozytywna ich ocena świadczą o tym, iż instytucje doradcze właściwie spełniają swoje zadania odgrywając znaczącą rolę w podnoszeniu wiedzy i umiejętności praktycznych w zakresie podejmowania przedsięwzięć pozarolniczych. W celu dalszego pobudzania przedsiębiorczości rolników, w pracy doradczej należałoby zwrócić większą uwagę na doradztwo propagujące podejmowanie własnych inicjatyw gospodarczych z uwzględnieniem warunków lokalnych oraz łączenie różnych form doradztwa.

TERESA MIŚ

THE ROLE OF ADVISORY SERVICE IN CREATION OF NON-AGRICULTURAL ACTIVITIES BY FARMERS

SUMMARY

The article discus the role of counseling in developing non-agricultural business activities by farmers in Podkarpackie region in conditions of increasing market competitiveness. Researches have shown that the multiplicity of advisory services, which the farmers took advantage of as well as their positive assessment is a proofed that counseling institutions are performing their roles well in upgrading knowledge of practical skills needed in non-agricultural activities. To encourage farms enterprises, in advisory activities it should be lay down more activities propagating farmers own business initiatives, including local situation and different forms of advisory.